

A SZENCZI MOLNÁR ALBERT ELŐTTI ZSOLTÁRIRODALMUNK ÉS
A PSALTERIUM UNGARICUM FORRÁSAINAK PROBLÉMÁI

Nemes Gábor

V. évf. magyar. sz. hallg.

I.

Szenczi Molnár 1607-ben megjelent Psalterium Ungaricumát az irodalomtörténet régi magyar irodalmunk legkiválóbb alkotásai közé sorolja. Hogyan jöhetett létre ez a magas művészi illelettséget és a versformák gazdagságát mutató mű, holott kora énekeiről ő magának sem volt jó véleménye?/1/ Látszólag rendszerelenséget mutató XVI. századi zsoltárfordításokból hogyan emelkedett ki ez a teljes psalterium? Jóllehet a kortárs-irodalom átlaga mácsze lemarad Szenczi Molnár mellett, a költészete azonban nem előzmény nélküli. Dolgozatom egyik célja, hogy kimutassam: A Psalterium Ungaricum egységet alkot a XVI. századi zsoltárirodalommal és annak szerves folytatója, betetőzője. Ahogyan a megelőző század zsoltárain csiszolódott, kristályosodott a vers, a nyelv a szenczimolnári magaslatokba, ugyanugy fejlődött az igény a zsoltárok fordításának teljességére. Szükségesnek tartom ez utóbbi jegy szemszögéből áttekinteni a XVI. század zsoltárait az elmúlt évek nagy jelentőségű irodalomtörténeti kutatásai és eredményei alapján.

A humanizmus és reformáció nyomán a XVI. században kibontakozó anyanyelvi irodalom legnépszerűbb műfaja a zsoltár lett. Nem véletlenül, a protestáns szertartásban oly fontos helyet elfoglaló gyülekezeti éneklésnek igen nagy jelentősége volt az összetartozás, a közösségi érzés kialakításában. A zsoltároknak ez a szójátos, recitativ stílusú előadása, a psalmódia, és idők óta megvan s együtt fejlődött az egyházzal s annak egyre gazdagodó liturgiájával./2/ A zsidók a zsoltárok legnagyobb részét csak olvasták vagy könyv nélkül tanulták, de nem énekeltek. A katolikus szertartásban a pap latinul olvasta és a végét énekszerűen elnyújtotta.

Kezdetben a magyar reformáció is, akárcsak a német, szűkben volt az énekeknek, kénytelen volt a régi egyház énekkészletét felhasználni. Ezért találkozunk az első protestáns énekek között himnuszokkal, dicséretekkel és halotti énekekkel /pl. a

1. Dézsi : Szenczi Molnár A. naplója, levelezése és irományai, Bp. 1898.45. l.

2. Csomasz Tóth : A református gyülekezeti éneklés, Bp. 1950. 24. o.l. ill. 207. l.

jelentőségük éppen ez : Elkezdték egy sort, mely éreztette hatását a zsoltárköltészetben.

Egyes zsoltártöredékeket már az Apor-, Keszthelyi- és a Kulcsár Kódex is megőrzött. Legrégibb prózai zsoltáremlékeket tartalmazó kéziratot graduálunk a Battlyány-Kódex /1530 körül/, melyet hasonló tartalmával egy egész sor követ még.

A következő lépést a prózai fordítás területén Benczédi Székely István tette : lefordította a teljes zsoltárok könyvét. Műve 1943-ban jelent meg Krakkóban. Zsoltárkönyve két részből áll : argumentumokkal ellátott zsoltárokból és a nehezebb zsidó szólások magyarázatából. Gerézdi Rabán kutatásaiból tudjuk /6/, hogy Székely István valamennyi zsoltárának argumentuma az Apor kódexből való. Ez a tény ékes bizonyítéka annak, hogy meg volt a kapcsolat, a folytonosság az első kéziratok énekeskönyvek zsoltárfordításai és Benczédi Székely között. - Filológiai problémái különben, még nem tisztáztak. Ajánlása szerint a zsidó nyelvet követte, ez viszont alig hihető, hiszen tele van a szövege latinizmusokkal. /7 / Az elfogadható, hogy nem a Vulgátából fordít, inkább egy, a héber szöveget livebben követő latinból. /8/

Jelentős minőségi ugrást jelent Heltai Gáspár fordítása, mely már valóságos bibliafordítói tendenciák jegyében születik. Könyvét II. Jánosnak ajánlja, hogy a megyei zsoltár viszályának megoldására felkéri fejedelmet a kálvinisták pártjára állítsa. E könyv Heltai nagyszabású vállalkozásának egy része : több lelkész társával fordította le az Ószövetséget. Forrásait nem említi, csak a héberre utal. Feltételezhető, hogy használta a Vulgátát és Luther bibliáját. A gonddal készült mű még sem lett népszerű - - a sok szerző vegyes stílust adott a bibliának. Pedig éppen a nem magyar anyanyelvű Heltai prózája a legértékesebb. Nyelve tele népies magyarsággal, erőteljes és érthető. Egyes kutatók szerint Károlit is felülmúlja fordítói készségében /9/ Jóllehet prózában ír, de az "ad notám" jelzések dallamra utálnak ; az pedig egy verses zsoltárgyűjteményt is sejtethet forrásul. /10/ Láthatjuk tehát, hogy Heltai is beépül az előzmények sorába. - - Heltai egyben átvezet a prózai zsoltárfordítók

6. Gerézdi : Utószó, Székely István : Ez világnak krónikája. Bp. 1960.
7. Horváth János : A reformáció jegyében Bp. 1957. 47. l.
8. Gerézdi : i. m.
9. Ágoston József : Heltai Gáspár élete és munkássága. 17. l.
10. Börbély : A Heltai-féle biblia, Nyelv. Füz. 61. Bp. 1910. 29-30. l.

láncának utolsó szeméhez : Károli Gáspárhoz, ki felhasználja nagyszabásu munkájában unitárius elődje jól sikerült részeit./11/ Az 1586-ban elkezdett munkát négy év múlva az első magyar, teljes bibliafordítással végzi Károlinál már egészen nyilvánvaló a kapcsolat, mely a prózai fordításokon vezet Szenczi Molnár Alberthez. Így vezethető le a kapcsolat a zsoltárok lefordítás-igényének legkezdetlegesebb megnyilvánulásán keresztül a Psalterium Ungaricumhoz.

A prózai zsoltárfordításoknak, ha még ily távolról is, jelentős a hatásuk. Egyrészt népszerűsítették, tudatosították a Zsoltárok Könyvét, másrészt kidolgozták azt a frázéológiát, amely alól a kor énekszerzői nem szabadulhattak.

Nemcsak a zsoltárokba, de az összes bibliai alapon készülő műfajokba /bibliai históriák, verses prédikációk, jeremiádok, bibliai krónikák/ behatolt az ószövetségi elemekkel teli bibliai nyelv, ez a sajátos stílus és formanyelv. A bibliai nyelv és kifejezés-kincs annyira vérebe megy a kor költőinek, hogy a bibliai stílus szellemében, alkotó módon tudják azt továbbfejleszteni. A biblia alapján sajátos stilisztikai alakzatok, mint a gondolatritmus, a mondatárhuzam, terjednek el a kor énekeiben. Ez pedig egy új költői stílus kialakulását, egyengeti. A magyar költői nyelv kifejlődésében, a magyar stílus nemzeti jellegének kialakulásában ez a bibliai - ószövetségi hatás jelentette az első elhatározó lépést, ahogyan Klaniczay megállapította /12/

B./ A zsoltárfordítás igényének második lépését a verses zsoltárok megjelenésében kell látnunk. Ez szükségszerű igény volt : a protestáns szertartásból kiszorított katolikus énekeket pótolni kellett. A közösség szolgálatában álló, többnyire, prédikátorok nem késtek a hiány pótlásával. Egymásután támad egy Sztárai egy Szegedi, egy Skaricza. Jellemző e szerzők zsoltárbeli attitűdje : szemléletük még őrzi a középkor közösségi imádkozásából. Ezek a zsoltárszerzők valamilyen külső, objektív viszonyban vannak énekük mondánivalójával : vádolnak, támadnak, ítélnek, gunyolnak, de saját emberi problémájuknak nem jut hely átdolgozásaikban. A szubjektív lírai hang egészében hiányzik ebből a költészetből. Lássunk példát erre a megállapításra. Ime az oktató-tanító hangnem, mely oly jellemző a kezdeti zsoltár páraphrázisokra :

11. Székely Erzsébet : Bevezetés Heltai válogatott írásaihoz, Bukarest.

12. Klaniczay : i. m. 101. l.

/Sztárai, XXIII. zsolt. ár/ :

25. sor. Mehiggyétek az istennek beszédét,
 Kik várjátok az ő segítségét,
 Mert oly tiszták az istennek beszédi,
 Kiket hisznek az istennek hivei. RMKT. V.

/Szegedi, CXII. zsoltár/

61. sor. Innen megértjük kereszténységünknek,
 Bizonyos jegyeit mi üdvösségünknek,
 Mert az szeretét pecséli hitünknek,
 Az nagy irigység hitetlenségünknek. RMKT. V.

Még a világi Báltthyány Orbán is így ír /XXXII. zsoltár/:

5. sor. Azért örülünk az mi istenünknek,
 Kik igazak vagyunk az mi lelkünknek,
 Dicsőítsük nevét mi istenünknek
 Szép éneket hálaadással mondjuk. RMKT. V.

A személyes, egyéni indítékok, amennyiben vannak, csak igen közvetetten jutnak kifejezésre. Sztárainál ez abban nyilvánul meg, hogy ahol a szöveg lehetőséget ad rá, erőteljesen ad hangot a sérelmeknek, értékes dokumentumot hagyva kora társadalmi és egyházi életéből:

Az hitetlen és kegyetlen pogányok,
Mi környülünk járnak, mint oroszánok,
Az egyházi fejedelmek gonoszok,
Azért győztek az hitetlen pogánok.

Szegedi még ennél is kevesebbet enged a személyi indítékoknak.

Természetesen, a személyi indítékok meghatározója az osztályhelyzet. Szegedi,

Sztárai harcok zsoltárait kegyesekkel váltotta fel, szemlélet módjának megfelelően.

A mindkettőjük által lefordított X. zsoltár jó összehasonlítási alapot ad a különbségek meglátására. Mig Sztárai a szegénység névében beszélt "a nyomorultak meghallgatójához", addig Szegedinél elmosódik az alap, ahonnan panaszkodik valamilyen határozatlan ellenség ellen. - A legtávolabbról sem szubjektív megnyilvánulás az istennel való, bizonyos mértékig polgári gondolkodást mutató, alkudozás, mely a XVI. századi

zsoltárköltészet egy magasabb stádiumába mutat. Balassa Bálintra.

Az istennel való személyes alku elemei már a bibliai szövegben is benne vannak és Sztárai számára ez lehetett az elsődleges élmény.

Mindentől függetlenül Sztárai és Szegedi felülemelkedik a XV. századi énekszerzők átlagán. Szenczi Molnár Albert kedvezően nyilatkozik róluk a Psáltérium Ungaricum előszavában./13/

A reformáció kulturális hatásaként kiszélesedik az iskolazon réteg. Ez nemcsak a protestantizmus megújított vallási ideológiáját szivta magába, hanem műveltsége, izlése és a humanista irodalom megismerése révén mind inkább reneszánsz elemekkel telítődött./14/

Az első, a középkor kollektív vallásosságát őrző zsoltárokkal szemben az 1550-es és 60-as években kezdenek feltűnni olyan paraphrázisok amelyekben a humanizmus egyéni vallásosságának nyomait találjuk, amelyekben a szubjektív mozzanat már elsődleges. Érdekes módon e réteg szerzői nem prédikátorokból, hanem világiakból kerülnek ki. Ezek a zsoltár átdolgozók már nem a Sztáraihoz, Szegedihez hasonló propagandisztikus céllal írnak, hanem egyéni bajaik elpanaszolására, az isteni bosszunak személyes ellenségeik fejére való felidézése érdekében./15/ -- - Áttöri a személyes élmény Némethi Ferenc Tokaji kapitány átdolgozását, A végvári élet behatol a bibliai világba, /LXXVII. zsoltár/:

73. sor. Erős vitéz mint népeit.

Az ember ő két szemeit.

Mint jó pásztor juhait

Ugy oltalmazza hiveit

RMKT.-VII.

A jó verselő Thordai Benedek paraphrázisából /XXX./ habár kilétéről semmit sem tudunk, kiérezzük a megszorult ember istenhez való menekülését és bizalmát :

34. sor Oh mely sokan kik gyűlönek, környül vettek engemet,

Szidalmazván azt végezték, hogy elvegyék lelkemet ;

Hajts én hozzám füleidet, siess, tarts meg engemet.

13. Dézsi : i. m. 45. l.

14. Varjas : i. m.

15. Klaniczay : i. m. 101. l.

Rajtam minden kegyelme, te vagy nekem segítség.
Benned bízom, mert énnekem vagy kegyelmes istenség
Éjjel nappal én könyörgök, halld meg én kérésemet.

RMKT II.

Hasonló személyes érzés szólal meg Pap Benedek, Kassai polgárnál a XXV-XXVI.
zsoltár átdolgozásában :

53. sor Te tudod uristen, hogy én ártatlan vagyok.
 Az miért gyűlölnék, azban büntetlen vagyok.
 Én ellenségeimnek ne bocsássa kezekben.
 Mert bizony tiéd vagyok.

Nála találjuk meg az újfajta, individualista vallásosság konkrét megnyilatkozását is :

89. sor. Megfogtalak téged az én igaz hitemmel.
 Reád támaszkodom erős reménységemmel,
 És el nem eresztelek miglen még nem hallgatsz.
 Az én lelki kezemmel.

RMKT. VI.

A szubjektív hangú vallásos énekek közül Kecskeméti Vég Mihály és Hertyáni Imre
zsoltárai emelkednek ki és jutnak legközelebb a személyes érzelmektől átfűtött liraiság-
hoz. Ők jutnak legközelebb Balassa Bálint istentis énekeihez ; a kecskeméti bíró ihletett,
érzékletes képeivel, az esetleg Balassánál inas Hertyáni pedig zsoltárainak hangvételével.
Zsoltárainál elképzelhetetlen az ilyen lírai megnyilatkozás./Kecskeméti Vég LV. zsoltár/:

13. sor. Hogyha énnekem szárnyam lett volna
 Mint a galamb elrepültem volna

RMKT. IV.

Kecskeméti Vég Mihály szubjektív vallomása :

53. sor Megszabadulást te tőled várok
 Az ellenségtől, mert igen félek.

Ilyen erőteljes, megfogható leírást pedig keveset találunk korábban :

64. sor Ezeknek szajok zsirosb az vajnál
 Sikosb az ajkok az faolajnál,
 Élesb az nyelvek az éles kardnál.
 Szájokban nincsen egyéb álmokságnál

RMKT IV.

Azonban Kecskeméti Vég Mihály is csak az ének lírai koncepciójának megfogalmazásáig jutott el. Zsoltári formában ezt a lírai koncepciót ő sem tudta terelni/16/ -- Hartyáni zsoltárában megszólaló mélységes bűnbánó liang szinte Balassa Bálintot idézi. Mint íródia sokat elléshetett gazdája mesterségéből.

19. sor Nincs lová lennem, nincs lová fognom elveszett fejemet,
Féli, rettegi elbusult lelkem az én istenemet.
Valjon s mikoron mossa le rólam az én bűneimet.

Az istennel való alkudozás itt már sokkal inkább individuális megnyilvánulás és a polgári gondolkodás jele, mint Sztárainál. Nézzük a bajba jutott ember fogatkozását :

27. sor Mely igen tiszta lennék uristen ha megmosogatnál,
Bizony az napnál, holdnál, csillagnál, szebb lennék az hónál,
Senki nálamnál fejbér nem lenne, ha megtisztítanál.

Aminél látjuk Kecskeméti Vég Mihály és társai szubjektív hangú vallásos hangú énekekkel, bizonyos vonatkozásban Balassa Bálint istenes verseinek is előfutárai, Balassánál éri majd el telőpontját a vallásos költészetnek merőben személyes, világi indítókokból táplálkozó formája.

Itt kell megemlíteni a szintén közösségi vallásos érzést megszólaltató Skaricza Márton nevét. Ő egy új területen mutat fejlődést a Psaltérium Ungaricumban megnyilvánuló teljesség felé.

Hat zsoltárát Luther énekeiből dolgozza át, melyek közül a XLVI. /"Erős várunk az isten" / fordításának is mondható. A zsoltárszerzőink egy kedvelt hagyományát szakította meg azzal, hogy élő nyelvből fordít. Bár már 1536-ban elkezdte ezt a sort Gálszécsi István, a későbbiek azonban első helyre a romlott szövegű Vulgátát helyezték, legjobb esetben is a hébert, vagy azt pontosabban követő latint használták.

C./ Az első zsoltár átdolgozásokon, majd az ezen belüli differenciálódáson keresztül eljutottunk a század utolsó harmadába. Azt látjuk, hogy a zsoltárforításra való igény teljes mértékben megért, és ez az a pont, ahol bizonyos félreértéseket el kell oszlatni. A vallásos beállítottságú irodalomtörténészek elfogultságukból eredően, felekezetük dicsőségükre írták a XVI. század végi és a XVII. század eleji zsoltárfordításokat. Holott egészen más természetű jelenségről van szó. Különböző oldalról futó összetevők találkoztak

itt, melyek eredője a népszerűvé vált Psalterium Ungaricum. Vizsgáljuk meg azokat a tendenciákat, melyektől kinőtt ez a nagyszerű alkotás. Két nagy áramlatra bonthatjuk fel a létrehozó erőket: egyháziakra és világiakra. Mindkét vonalon az előző korok próbálkozásai és tökéletlen kísérletei émek be. Az unitárius prédikátorral, Bogáti Fazekas Miklóssal jelentkezik először a totális fordítás elérkeztségének ideje. Majd világi részről Balassa Bálint folytatja ezt az utat terveivel és megvalósított átdolgozásaival, végül a századforduló környékén, mikor már a genfi zsoltárok dallamait használták, nálunk, Szilvás-Ujfalvi Andreko Imre hívja fel a figyelmet a teljes zsoltárfordításra. Láthatjuk tehát, hogy a XVI. század második felében megöszlött protestantizmus rétegei és az ettől független világi költészet is felmutatja ugyanannak a törekvésnek a nyomát. - - Milyen erők állnak a teljességre való törekvés kialakulása mögött? Mint hogy bibliai eredetű és többnyire egyházi gyakorlatban élő műfajról van szó - a vallási erők mozgató szerep áll kétségtelenül az előtérben, és amennyiben a vallási mozgalmak a XVI. században a társadalmi mozgás kifejezői, úgy közvetve ehhez is van köze. Azonban kimutathatjuk a társadalmi-gazdasági mozgatóerőket a világi zsoltárfordítások ágán, melyek az áttételesen megnyilvánuló humanista jegyekben az új típusú ember kialakulását, a polgárosodást jelzik.

Bogáti Fazekas Miklós a Zsoltárok Könyvének első magyar feldolgozója, megvalósítva azt a kálvini elvet, hogy a zsoltárokat a maguk teljes egészében strófás népének kell átdolgozni./17/ az 1582-ben elkészült munka forrásait nem ismerjük. Tudós teológus voltából következtetve a héber nyelvet jól ismerhette és Khon Sámuellel együtt feltehetjük forrásként a zsidó bibliát./18/ Bár teljes zsoltárfordítás megvalósításában kezdeményező szerepet tölt be, más területeken - - szemléletmód, szerkezet - még nagyon költődik a zsoltárfordítók első nemzedékéhez. Átlatja őt is az egész XVI. század vallások irodalmára jellemző bőbeszédűség, s a többszori körülírás. Erdemes ebben a tekintetben összevetni Szenczi Molnár Albert és Bogáti Fazekas Miklós C. zsoltárainak szövegét. A genfi zsoltár a bibliai megfelelőjének gondolati csomópontjait hiven követve 3 versszakban foglalja azt össze. Bogáti ezeket a csomópontokat két-két versszakkal beszéli körül, tehát kétszeresére bővíti az eredetét.

17. Csomasz Tóth: A XVI. sz. magyar dallamai Bp. 1953. 100 l.

18. A szombatosok története 154. l. Bp. ~~1914. 14 l.~~

Ez azt eredményezi, hogy a zsoltár nálá epika, legtöbbször históriás ének/19/ E jelenséggyökerét is az erős énekművészi hagyományban kell látnunk. Ebből eredeztetelhetjük azt a jellemvonását is, hogy szubjektív megnyilvánulást itt sem találunk. Megőrzi a biblia ősi szellemét, melyből csak az uniárius közösség nehez helyzetére érezhetünk utalásokat./20/ Kompozícióban is a Sztárai-Szegedi vonalat követi : a zsoltár elején kimondott általános igazságot bizonyítja, illusztrálja a további részekben. Zsoltárfordításának előremutató elemeit ilyen jól sikerült alliterációiban láthatjuk. /XXV. zsoltár/:

20. verssz. Az kiről nem tehetsz, azt bizd az istenre,
 Ha bünnel nem bántod, ugy bizhatol benne,
 Bizonynal meghiggyed : rajtad leszen szemem.

Tovább lépve : 1539-ből találjuk a következő nyomot. A Balassa-kódex egyik bejegyzése világosan tanuskodik nagyobb számú zsoltár átdolgozására a szándékáról/21/ Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy Balassa istenes énekei a reformáció során fellendült vallásos énekköltészet részét alkotják. Miért fordul mégis Balassa Bálint a zsoltárok felé ? A reformáció énekei vagy templomi éneklésre szánt dicséretetek, vagy pedig a reformáció tanításait propagáló didaktikus versezetek, melyek egy vallásos-társadalmi mozgalom céljait szolgálják, illetve az új egyházak gyakorlati szükségleteit elégítik ki./22/ Nem az ember, hanem az isten áll a reformáció templomi énekeinek középpontjában. A költők személyes érzései, indulatai megnyilvánulására pedig ott nyílt lehetőség, ahol arra a bibliai szöveg lehetőséget adott : ilyen volt a zsoltár-átdolgozás. Balassa Bálint nem isteni dicséreteteket akart írni, hanem az ember személyes lírikus gondjainak, mondanivalójának a megvallását kifejezni. A bibliai zsoltár nemcsak a reformáció írói számára nyújtott alkalmas szöveget az aktualizálásra, hanem a humanisták is olyan költői értékeket láttak benne, mely a reneszánsz individualizmusával, a személyes vallásossággal, teljesen összhangban állott. Mivel már élete nehezebb szakaszaiban zsoltárokból fejezte ki gondolatait és mivel jól ismerte Béza, Buchanan, Kochanovszki, humanista zsoltárait, most egy humanista psaltérium létrehozására törekedett./23/ Zsoltárfordítási terveiben a magyar irodalomnak az európaihoz való felzárkóztatás gondolatát láthatjuk. A világi jellegű fordítási szándéknak pedig ez a

19. Egy. Fil. Közl. 1914. 14. 1.

20. Kanyaró : Bogáti Fazekas M. az árulók és üldözök ellen. Ker. Magv. XXXVII. 1902.

21. Klaniczay : i. m. 262. 1.

22. Klaniczay : i. m. 216. 1.

23. Klaniczay : i. m. 216. 1.

lényege ; ezért magasabbrendű ez, mint a prédikátorok szűk, felekezeti jellegű törekvései. Viszont Szenczi Molnár Albert zsoltárainak éppen a megvalósulás adja meg a jelentőségét. Zsoltárszerzői működése nyomán eddig ismeretlen hangú és átélésű parafraízisokat hoz létre. Vele jut el a zsoltárirás odáig, hogy énekeit valódi költeményeknek nevezhetjük. Balassa Bálint nem egyházi ember, de izzig végig humanista, kire a természet fogékonyan hat ; Humanista költői egyénisége a zsoltárokból nem tagadhatta meg önmagát : hasonlatait a természetből veszi. Erre a hallatlan kezdeményezésre és önállóságra a legkisebb példát sem találjuk századában /XLII. zsolt./:

Mint a szomju szarvas, kit vadász rettentett,
Hegyeken, völgyeken széllyel mint kergetett,
Ri: léh, s alig vehet szegény lélekzetet,
Keres kuffejeket.

Az egyéni ihletésű személyes vallásos érzés annyira áthatja némely zsoltárát, hogy azokat gyülekezetiénekelés céljára a protestáns közösség eredeti formáiban nem tudja használni. Klaniczay hívta fel a figyelmet az «Óh én kegyelmes istenem» kezdetű zsoltárnak a Lugosi Kódexben megtalált új változatára /24/. Az eredeti és az új változat összevetése bizonyítja, hogyan alkalmazták Balassa Bálint verseit közösségi célokra :

Krit. kiad. :	Lug. Kód.:
Hol az te irgalmasságod,	Hol az te irgalmasságod,
Kivel vertedet gyógyítod ?	Kivel hived biztatod ?
Hol az te erős jobb karod ,	Hol az te erős jobb karod,
Kivel hived szabadítod ?	Kivel népedet szabadítod ?

Balassa Bálint nemcsak a teljes fordítás igényével előzménye Szenczi Molnár Albertnek, hanem előkészítette számára a terepet a művészi és változatos formák területén. Balassa Bálinttal kell megemlíteni a világi zsoltárirás egy másik neves művelőjét, Rimay Jánost. Zsoltárainak egy része 1600 körül keletkezett és akinek istenes énekei Balassáéival keverve jelentek meg. Az L. zsoltárt éppen Rimay őrizte meg « Az nagyságos Gyarmóthi Balassa Bálintnak Esztergom alá való készülétei » című ver-

sének harmadik részébe beépítve. Rimay burkolt politikai mondanivalóju zsoltárai-
val a reformáció és Balassa Bálint vallásos líráját fejleszti tovább.

A teljes zsoltárfordítás egyre növekvő igényét, utoljára a megvalósulás előtt, 1602-
ben Szilvás-Ujfalvi Andreko Imre fogalmazza meg. Ő az aki átvezet és megterem-
ti a kapcsolatot a XVI. század zsoltárszerzői és Szenczi Molnár Albert között. A
fordítás szükségességét a XVI. századi zsoltárköltészet kritikájából vonja le. Mi
jellemzi szerinte ezt az időszakot? - - Még mindig nincs egy teljes psaltérium a
magyar reformáció kezében./Jellemező Bogáti Fazekas Miklós fordításának sorsára,
hogy sem Szilvás-Ujfalvi, sem Szenczi Molnár Albert nem tud róla/. Hibáztatja a
zsoltárok pontatlanságát, fordításokat igényel és nem átdolgozást. Utolsó észrevétele,
a már meglévők formailag silányak. A hiány pótlására ő maga is gondolt, de a tul-
ságosan nehéz feladatra végül is nem vállalkozott. «Drága, hasznos és dicséretes
dologban munkálkodnék» aki ezt elvégezné. Talán ő maga is gondolt a gyerekkori
barátra, akivel később 1598-ban is együtt van Heidelbergben - Szenczi Molnár Abert-
re./25/ Szenczi Molnár Albert pedig olvashatta az 1602. évi debreceni énekesköny-
vet. Két észrevételt hozhatunk fel emeleti, Szenczi Molnár Albert ugyanazokkal az
érvekkel mutat egy teljes zsoltárfordítás szükségességére, mint Szilvás-Ujfalvi és
Skaricát csak innen ismerhette/26/ A genfi zsoltárok igézetében élő Szilvás-Ujfalvi
Szenczi Molnár közvetlen hazai inspirátora. Skarica után most már ő is felismeri
azt a követelményt, hogy nem héber, latin szövegekből kell újraalkotni a zsoltárokat,
hanem egy élőnyelv templomi gyakorlatában bevált paraphrázisokat kell lefordítani ma-
gyarra.

A Heidelbergben megismert genfi zsoltárokhoz pedig valóban nem lehet mérni XVI.
századi zsoltáraink zömét. Elmondhatjuk: Szilvás-Ujfalvi Szenczi Molnár Albert szel-
lemi rokona. Zsoltárgyűjtemények kiadásával és a zsoltáréneklés fontosságának hang-
súlyozásával ugyanazon törekvések harcosságának látszik, mint nagy utódja: a magyar
irodalom európaiasodásáé, polgárosodásé. Nemcsak inspirátora Szenczi Molnárnak,
hanem a későbbiek során hazai népszerűsítője és elterjesztője. Ő adja ki először nálunk
a Psaltérium Ungaricumot egy latin - magyar bilingvis kiadásban.

1607-ben pedig a Psaltérium Ungaricum megjelenésével beért és megvalósult az a

25. Dézsi : i. m. 21. l.

26. Klaniczay : i. m. 160. l.

hosszu folyamat, melynek csirái az első prózai fordításokban jelentek meg, melyet különböző vallási és társadalmi mozgató erők érleltek. A folyamatnak ezzel még nincs vége : 1627-ben születik egy újabb teljes magyar nyelvű psaltérium - - Thordai Jánosé és most következnek az ellenreformációs gyűjtemények is.

II.

A továbbiakban szeretném összefoglalni és vázlatosan bemutatni Szenczi Molnár Albert viszonyát ehhez a folyamathoz, szorosabban : mit tekinthetünk ebből az előzménysorozatból Szenczi Molnár forrásainak, Vegyük kiindulási pontnak szerzőnk tájékoztatását : a már lefordított zsoltárok közül « az én tetszésem szerint legszebbek az Szegedi Gergely és Sztárai Mihályé » írja, és így folytatja : « vadnak Istennek hála, egyéb szép énekek is melyekkel rakva az Debreceni anya sz. egyház énekeskönyve, az Bornemissza Péteré, Huszár Gálé és Böythe Istváné. » Később még Skaricza Máté nevét említi és Balassit idézi. /27/ Tehát ezek azok a zsoltárfordítók és énekeskönyvek, melyeket biztosan ismert.

Az nyilvánvaló, hogy a zsoltárszerzők munkásságát nem ismerhette egymástól függetlenül, hiszen ilyen egyéni kiadás nem létezett : különböző átdolgozók zsoltárait gyűjtötték össze egy énekes könyvbe. Ezek szerint ezeknek a Szenczi Molnár által ismert nagyobb egységeket kell felderítenünk. Beythe István énekes könyvét gyorsan elintézhethük : egyetlen ismert példánya Nagy István könyvtárából eltűnt. (Szinyei : Magyar írók élete és munkája). Így anyagát nem ismerjük. Huszár Gál első énekeskönyve tudjuk, hogy főleg a XV. század első felének énekeit tartalmazza, mivel megjelenésének idejét 1560 tájára lehet tenni, viszont ez a kiadás is Beythe István zsoltárainak sorsára jutott. Komjátiban megjelent második énekgyűjteménye 1574-ben látott napvilágot. Ennek az énekeskönyvnek két változatával kell számolnunk : létezik egy un. I. és egy II. rész. Ez utóbbi az előbbit is magában foglalja, ezenkívül tartalmazza még az 1569-es kiadású Szegedi Gergely-féle énekeskönyv egy részét is. Bornemissza 1582-es gyűjteménye pedig teljes egészében magában foglalja Huszár -Gálnak ezt a bővített kiadását.

A Szenczi Molnár Albertnél említett « Debreceni anya az egyház énekeskönyve » újabb 27. Dézsi : I. m. 45. l.

problémasort nyit meg a különböző énekeskönyvek anyagának egymásba mosódása révén. A legrégebb debreceni énekeskönyv 1569-ben jelent meg Szegedi Gergely gondozásában. Ez a kiadás azonban nem más, mint a Váradai Énekeskönyv. bővített ujranyomása, ez utóbbi pedig Héliusz gyűjteményének L. F. (Literárius Ferenc?) által javított és bővített változata. Mint már említettük ennek az anyagnak egy része tovább ment a Huszár-Gái- és Bornemisza-féle énekeskönyvekbe. A Szegedi-féle énekeskönyv 1579-ben jelenik meg újra, ismét változásokkal, az 1590-es kiadásban már a Bornemisza gyűjteményéből is kerül be néhány ének, 1590-től a debreceni énekeskönyveknek új típusa jelenik meg, melyet Gönczi György állít össze és amelyhez ő ír előszót. Csupán az 1602-esből hiányzik a Gönczi-prefáció a XVII. századi kiadásokban, ehhez, a már említett Szilvás-Ujfalvi Andreko Imre írt bevezetőt. Mivel az énekeskönyvek anyaga ennyire határozatlan és mivel a kiadásokról sincsenek pontos ismereteink Szenczi Molnár Albert megjelöléseiben, a nagyobb egységek kutatásában ezek elégtelenek. Eredményesebbnek látszik az induk-tív út: az egyes szerzőknek az RMKT-ban jelzett előfordulása és a szövegpárhuzamok alapján próbáljuk megközelíteni a problémát.

Milyen szempontokat vehetünk figyelembe a szövegpárhuzamoknál? Verstani elemzést nem végezhetünk, hiszen köztudott, hogy Szenczi Molnár Albert versképleteit a gánfi zsoldároktól veszi át. A költői képek boncolásába sem merülhetünk bele: ui. u. annak a zsoldárnak, u. annak a gondolati tartalomnak különböző változatairól van szó. Ha sok esetben óriási eltérések is vannak a variánsok között, az azonos képeket sohasem szabad feltétlenül elfogadnunk. A kutatási támpont keresésére nem marad más terület, mint a nyelv. A kifejezési eszközök és a kifejezési mód differenciálásában kell ezt az archimédesi pontot meglegelni. Ezek szerint a szövegpárhuzam az ugyanannak a gondolat elmondásának az azonosságán illetve eltérésén nyugszik. Különbséget kell tennünk 1. az azonos helyzetben gyakran szereplő szókapcsolatok, mondatok, azaz frázissá vált kifejezésekből eredő egyezések, 2. az azonos gondolat kényszerítő erejének hatásaként megnyilvánuló egyező szókincs és 3. a csupán két változat megegyezése között. Természetesen, e három lehetőségből a legutolsó nyújtja csak a pozitív ismeretet, az azonban azt is jelenti, hogy az előző kettőt is jeleznünk és számon kell tartanunk. Szerepük az ellenőrzésre és a kizárásra korlátozódik.

Ezen az alapon vizsgáljuk meg az RMKT zsoltáryagát. Szenczi Molnár és a régi magyar zsoltárok viszonyában abszolút mértékül a genfi zsoltárok francia változatát fogadjuk el. Batizi, Thordai, Siklósi, Batthyányi Orbán, Hertyáni Imre, Ujlaki Péter egy-egy zsoltára semmiféle hasonlóságot nem mutat. Sztárai 16 parafázisából 10, Szegedi Gergely 11-éből 2 szintén hiány van minden lényegesebb egyezéshoz. Ezekből azonban még semmire sem következtethetünk.

Az első meggyőző és mondanivalóval bíró egyezést Kecskeméti Végh Mihály LV. zsoltárában találjuk. A következő sorokat állíthatjuk párhuzamba :

V. Ezeknek szájak zsirosb az vajnál. Sz. Beszéde sikos mint a vaj (12 v.)
Sikosb ajakok a faolajnál (65-66 s.) (Mindenben 6 tetteses szava.)

Mint az olaj lágy és olly si ma

És hogy megadjuk az értékét ennek a párbaállításnak, idézzük a genfi zsoltárokat, azaz azt, amiól Szenczi Molnár Abert eltér :

« Ses propos semblent en frotant Plus mols que beure » (12). Szenczi Molnár tömörsége itt nyilvánvalóan közelebb áll Kecskeméti Végh Mihályéhoz, mint a franciához.

A franciából hiányzó « sikos » szót is az analóg párból kellett vennie. A következő sor : « Sa parole est douce et plaisante Comme baume » azt bizonyítja, hogy az « Illatos gyanta » jelentésű « baume » szót szintén az előbbi hatására egyszerűen « olajnak » fordítja. Mindezek a jegyek alapján kimondhatjuk Kecskeméti Végh Mihály sorainak inspiráló erejét.

Sztárai több átdolgozásában mutathatunk ki egyezést, de mutatóként csak a legtisztábbat vegyük a XVII. zsoltárt. Egymás mellé állíthatunk egy olyan Szenczi Molnár- és egy Sztárai sort, melyek tökéletesen megegyeznek. Ezt protestáns fázisnak is vehetünk, ha nem pontosan ugyanazon a helyen állnának a sorok a versszakban és ugyanazzal a szórenddel. Az egyedüli különbség csak az írásképben van :

Szt. Szabadíts meg és tarts meg Uram Isten ! (1. s.)

Sz. Szabadíts-meg és tarts-meg Uram Isten (1. v.)

A francia megfelelő « Donnè secours, seigneurs, il en est heure » is ellentmond a sor fázis voltának, mert az ilyenek általában a francia vagy a német eredeti szószerinti fordításból terjednek el. Itt azonban erről szó sincs. A továbbiakban így alakul a párhuzam :

Szt. Mert oly tiszták az Istennek beszédi

(Kiket hisznek az Istennek hivei)

Igazak és szintén oly tiszták,

Mint az ezüst, kit földből elválasztanak.

Az ötvösök kohókban olvasztottak,

És hétszer megeresztvén tisztítottak. (27-32. s.)

Sz. Az Istennek mondási olly igazak

Mint a drága ezüst, kit a tűzben

Az ötvösök kohókban tisztítottak

És hétszer megeresztettek szépen. (6. v.)

A genfi zsoltároknak ezek a sorai így hangzanak : « Certes de Dieu la parole se treuve Parole nette, et tres pure est sa voix : Ce n'est qu'argent affiné à l'épreuve. Argent su feu épuré par sept fois »

Szenci Molnárnál szó sem esik az isten »tisztá hangjáról«, viszont a franciában éppen ez a sor hiányzik, amelyik az egyezés legszebb bizonyítéka : « Az ötvösök kohókban olvasztották » - « Az ötvösök kohókban tisztították. »

Szegedi Gergelyt vizsgálva ismét találunk elég egyezést hatásának kimutatására. Első hallásra is nagy szókincsei azonosságot mutatnak ezek a sorok :

Sz.g. Elnedvesitem az én ágyamat könnyhullatásimban.

Nyoszolyám immár nagyon eláradt az én siralmaimban. (29-30.s.)

Sz. Könnyhullatásimmál

Nedvesitem ágyamat,

Ázlatom nyoszolyámat

Sűrű siralmimmal.

Mivel a részlet jellegzetes kifejezései (nyoszolya, könnyhullatás, siralom) hiányoznak a franciából - « Eten esu goute a goute S'en va ma couche toute Par si fort larmoyer » - és megvannak Szegedinél : nyilvánvaló, ez utóbbtól vette át Szenci Molnár Albert. És végül nézzük meg aзиismeretlen Zalaméri László II. zsoltárának egy számottevő nyomát Szenci Molnár Albertnél. Ime a párhuzam :

Z. Én ma szültelek tégedet, fiamat. (44. s.)

Sz. Én fiam vagy, ma szültelek fiamat. (4. v.)

Az eredetitől való árnyalati eltolódás a magyar forrásnak adja meg az elsőséget :

„Tu es mon fils éleu. Engendré t'ai cette heureuse journée.”. A franciában nemzésről, míg a két magyar változatban szülésről van szó. Ebben az esetben az döntő fontosságú különbség.

A nyilvánvaló források megállapítása mellett, az elemzett zsoltárok másik szempontból is érdekesnek látszanak : az énekgyűjtemények szempontjából. Habár a már ismert Bornemisza-énekeskönyv is szerepel, az előfordulási helyek között, elég következetesen rajzolódik ki emellett az 1593-as Bártfai énekgyűjtemény.

Egy teljesebb és körültekintőbb kutatás adhat csak feleletet e felmerülő problémára.

A régi magyar zsoltárok hatásával egyenértékű, ha nem erősebb, Károli Gáspár bibliájé.

A biblia ismeretéhez kétség nem fér. Megismerte ezt a bibliát már keletkezésekor, mint Károli inasa. Később mint teológus tanulmányozta részletesen, és Dézsi monográfiájából

tudjuk, hogy már 1600-tól foglalkozik a Károli biblia javított kiadásával. Az ilyen igényű munka alapvető feltétele a biblia megléte és szükségszerű következménye annak alapos ismerete. A XXVII. zsoltár példája mutatja, hogy szinte változás nélkül kerül a próza

szövege Szenczi Molnár gondos verseibe :

B. Te felőled mondgya az én szívem : Keressetek meg az én ortzámat

Sz. Te felőled mondja ezt az én szívem

Keressétek az én szent színeimet.

vagy, ahol csak a sorrendben van a különbség :

B. . . ne vesd-el haragodban a te szolgádat

Sz. Szolgádat ne vesd-el haragodban.

Lássunk néhány példát ezekre a legtisztább esetekre. A XXXV. zsoltárban :

B. Szűnyél -meg éntőlem, hogy vehessec erőt.

Sz. Szűnjél meg tőlem, hadü vegyek erőt.

Az 51-ben :

B. Ne vess el engemet a te ortzád elől : és a te szent Lelked

ne vedd el éntőlem.

Sz. Ne vess-el engemet színed elől,

És ne vedd el Szent Lelkedet éntőlem.

A 119-ben :

B. Fel-emelem az én kezeimet a' te parancsolataidra

Sz. Az én kezeimet fel-emelem

A' te kedves parancsolataidra.

És egy utolsó a XLIII-ból :

B. . . . az én lelkem szomjuhoz tégedet mint a' száraz föld a' vizet

Sz. Tégedet úgy ohajt én lelkem

Mint a' száraz föld a' vizet

Az ilyen típusu egyezések esetén az elsőség a bibliai szövegek oldalán van a genfi zsolttárokhoz szemben. Ezért a párizsainak önmagukban is meglevő jelentőségük mellett, módszertani szempontból is érdemes ezeket számon tartanunk. A régi magyar zsolttárokkal és a bibliával való összevetések alapján leválasztott különböző súlyú egyezések, hogy segítenek a francia-német zsolttárok biztosabb megközelítéséhez.

Most érkeztünk el Szenczi Molnár Albert igazi forrásaihoz, melyek még súlyosabb problémákkal terhesek. Nehézséget jelent a tájékozódásban, hogy németföldön három nyelven is álltak zsolttárok rendelkezésére : 1.) francia nyelven az eredeti, 2.) német nyelven két változatban is (Schede-Melissus, Lobwasser), 3.) Spethe latin szövegei. Használták-e mind a hármat ? - vagy csak egy-egy esetben hatott a kevésbé elterjedt Schede Melissus és Spethe ? Forrásairól csak ennyit mond : "Dávid Soltárait, . . . nagy munkával magyar nyelvre fordítottam és az francia nótákra s az Lobwasser Ambros doctornak német versei szerint formáltam és összeveszoritottam . . . kinek vezető sinorját követtem ez fordításban. "Ez a megjelölés bár határozottabban utal a német forrásra, ez a megjelölése két irányba engedett következtetni. Nincsenek pontos ismereteim a nyelvtudásáról, mely szintén elősegítené a megoldást. Azért próbáljuk számbavenni a kérdésesebb francia nyelvtudásról való adatainkat. Általánosságban annyit elmondhatunk, hogy Strasbourg, Heidelberg, Altdorf (azok a helyek, ahol Szenczi Molnár huzamosabb ideig tartózkodott) egy szóval a Rajna-vidéke erős francia hatás alatt állott. Más részről Szenczi Molnár Albert járt kimondottan francia nyelvű területen, Svájcban : Genf, Bern, Lausanne városokban és még egy lány, mely feltevésekre jogosít Clément Dubois barátja kínál egy alkalommal két hónapot tölt Frankfurt am Main-ban. Műveiben a következő adatokat találjuk a francia nyelvtudásról : 1.) A Károli-féle biblia 1612 es második kiadás

elé azt írja: " az margón feljegyzett egyező helyeket, amelyeket Concordantiáknak hívják, a Piscator János Bibliájával és az franciáiak Genevai Bibliájával egybevetvén » azt megigazította. Ezt pedig francia nyelvtudás nélkül alig tehette volna. /28/ A Grammatica előszavában utal Beze és de la Ramée (Ramus) grammatikai munkásságára. Beze Grammaire-~~je~~ pedig francia nyelvű.

Vizsgáljuk meg néhány példán keresztül a francia zsoltárok és magyar változatdik viszonyát. Az I. zsoltár szinte szó szerinti fordítást mutat :

Qui au conseil des malins n's été
Qui n'est au train des pecheurs arrêté
Qui des moquers az banc place n'a prise
Mais nuit et jours la Loi contemple et piss
De l'Éternel et en est désireux
Certainement celui là est heureux.

Sz. Az ki nem jár hitellenec társácán

Es meg nem áll az bünösök után
Az czufolóknac nem ül ő székökben
De gyönyörködik az Ur törvényében
Es arra gondja mind éjjel nappal
Az ily ember nagy boldog bizonyyal.

(Ez a rész különben példa nagyszerű fordítói teljesítményére : a magyarnál magasabb fejlődési fokon álló francia költői nyelvet megközelítő művészi szinten képes visszaadni) Ez a zsoltár teljes egészében bizonyítékul szolgálhat amellett, hogy Szenczi Molnár előtt ebben az esetben a francia zsoltárkönyv állott. Azonban nem mindenütt egyezik ilyen pontosan a magyar szöveg a megfelelő francia zsoltárok szövegével. Ezekben az esetekben is feltételezhető azonban, hogy Szenczi Molnár a Marot-De Beze gyűjteménye alapján dolgozott, az el téréseket itt a fordításból adódó nehézségek okozták. Példa erre a III. zsoltár.

O Seigneur, que de gene
A nuire diligens
Qui me trouvent et grevent !

Sz. Melly sokan vadnac

Az kic háborogatnac

Engemet én Isteneim.

A magyar sorok értelme tökéletesen megfelel a franciának. A verselés által meghatározott forma azonban az egyes elemek helyének megváltoztatására kényszerítették a magyar szerzőt. A megszólítás két sorral lejjebb került, - nem fordítja szorosán a szókapcsolatokat. *Quis dex gene-Imelly sokan vadnac*».

Seigneur, garde mon droit

Car j'ai en cet endroit

Cheminé droit et roudement

J'ai en Dieu esperance

Qui me donne assurance

Que choir ne pourrai nullement.

Sz. Légy itélőm Uram

Mert hivséggel jártam

Ha életem nagy ártatlanul

Azért hiszem az Istent

Hogy ő engemet megpórt

Mindennémő háborutól.

A zsoltároknak ez olyan csoportja, mely csak igen távoli hasonlóságot mutat a francia megfelelőjével. Ebben az esetben egyáltalán nem igazodik Szenci Molnár Marot és Béze zsoltáraihoz. Ha a francia itt is eredeti, akkor csupán a gondolat ihlette, de ami sokkal valószínűbb : más fordításon keresztül jutott el a végleges magyar szöveghez.

Csupán a francia zsoltárokat vizsgálva és csak tartalmi szempontból, a következőket vonhatjuk le :

a.) Egyes esetekben szinte a tökéletességig hű a fordítás. Itt vitathatatlannul a francia zsoltároknak van elsődleges szerepe.

b.) A legtöbb egyezés a franciát lazábban követő példákra van. Ez természetes, a mai műfordítói kritériumnak is ez felel meg. Még itt is lehet szerepe a francia szövegnek.

c.) Nagy számban vannak azok a zsoltárok, melyek csak távoli értelmi egyezést mutatnak. Itt elfogadható a német hatás feltételezése.

A német hatás az elfogadottabb, a világosabb és a jól kimutatható. Szenczi Molnár fordításai ahogyan megegyeznek a francia zsoltárok gondolati felépítésével, szótagszámával és rímképletével. (hiszen ugyanarra a dallamra énekelték) ugyanugy megegyezik a némettel, mert ez szinte tükörképe a franciának. Ez igen nehezíti a vizsgálatot. Szabad-e az itt-ott előforduló értelmi változást az egyik vagy másik formára javára írni, holott kora magyar nyelvvel birkózva is kényszerülhetett a kérdéses változtatásra? Ezt a problémát vizsgáljuk meg a XCIV. zsoltárban. Az első párhuzamos sorokat nézve: «O Eternel ! Dieu des vengences» - «Herr Gott, der du uns Straf auf legest. Megfigyelhetjük mind a kétfőben a megszólítást a kezdésben, de azt is, hogy a németben bővebben, körülírással van kifejezve a francia «bosszuálló» értelem. Szenczi Molnárnál: «Oh erős bosszuálló Isten» - mely a megszólítás és a későbbi jelző tömörítésével a franciához áll közelebb. A második sor csak lényegi egyezést mutat (szorosabbanvéve: különböző mind a három). De mit csináljunk a harmadik sor esetén? «Fai toi connaît্রে clairement Toi gouverneur de l'univers» - «Lass sehen deine macht eiamahl Du richter über alle Welt» - «Jelentsd meg már hatalmadat: Mind e világnak Birája» Ebben az egész részletben csupán két helyen van árnyalati eltérés a német javára: a «hatalmadat» «deine Macht», míg a franciában «toi» szerepel. A másik: a magyar «bíró» közelebb áll a német «Richter»-hez, mint a francia «gouverneur»-hoz. - Az 5.-6 sor: «Housse toi pour rendre aux pervers De l'orgueil le paiement» - «Erheb dich doch du starker Held, Dea Hochmuth Stolzer leut bezahl» - Támadj fel, add meg valóban A'kevélyeknek jutalmát». Ebben az esetben az egyik irányban sem tudunk tájékozódni: mind a három alakban van annyi változás, ami ezt megakadályozza. - Az eldönthetatlenség folytatódik versszakokon keresztül. Talán jelez valamit a harmadik szakasz utolsó sora: a német és a magyar változat szinte azonos szerepű mondatrészekből épül fel. «Und sagen noch mit Trozigkeit» - «Még azt mondják szemtelenül». Bár a «Trozigkeit» nem a «szemtelenül» megfelelője, de mindkettő határozói szerepbe fordul elő és nem szerepel ilyen a franciában: «Et qu'il ezt disent ainsis. Azt is megkockáztathatjuk, hogy a nyomatékosító funkcióju «még» -ben a «noch» követését lássuk. - Előfordul az a jelenség is Szenczi Molnárnál, hogy «nem követi» sem a német, sem a franciát. A művészi tömörítés igényével átmeri lépni a szinte már kínos szoszerinti fordítás elvét. Természelesen, egy zsoltár elemzésén keresztül csak néhány jelenséget figyelhettünk meg.

Ezzel a vizsgálódási sorral vázlatosan áttekinthettük Szelezi Molnár Albert leglényegesebb forrásait és e források megközelítésének problematikáját. Ezért még általánosító és ítéletmondó következtetést nem tehetünk. Szükség van még egy átfutóbb, nagyobb számú példaanyag vizsgálatára.